

DOI: 10.61484/29538181-sj.10.24-18

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Համլետ Ստեփանյան

Երևանի Հայրուսակ Համալսարան
Մուրաբարված է՝ 15.04.24. գրախոսված է՝ 13.05, ընդունված է՝ 26.06

Ամփոփագիր. Տրված են Հայաստանի՝ ՍՍՀՄ-ի փլուզումից հետո անցումային շրջանում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիոնալ զարգացման առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, ցույց են տրված հասարակական կազմակերպությունների, կուսակցությունների, արհմիությունների, ազատ մամուլի ձևավորման, զարգացման ու կայացման առանձնահատկությունները անկախության պայմաններում:

Հիմնաբառեր՝ քաղաքացիական հասարակություն, կուսակցություններ, արհմիություններ, մամուլ, ՋԼՄ-ներ, ժողովրդավարություն, անցումային շրջան:

ՍՍՀՄ-ի փլուզումից հետո հետխորհրդային երկրները սկսեցին անցնել ավտորիտարիզմից՝ ժողովրդավարության և պլանային տնտեսությունից՝ շուկայականի: Առաջին տարիների ժողովրդավարական բարեփոխումների առավել տարածված մոլորություններից մեկն այն էր, որ այս գործընթացները տեղի կունենան ինքնաբերաբար և արագ՝ արևմտյան ժողովրդավարական հասարակությունների կուտակած փորձը ընդօրինակելու ճանապարհով: Մինչև անգամ մտածեցին և գտան անվանում՝ «շուկային թերապիա», մեկ այլ ձևակերպում՝ «ցնցումնաբուժություն»: Համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում հին, նախկին համակարգն ապամոնտաժվեց, կատարվեց ժողովրդավարության «ինստիտուցիոնալ դիզայն», փոփոխության ենթարկվեց իրավական դաշտը, ձևավորվեցին խորհրդարանական և տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտները, պայմաններ ստեղծվեցին բազմակուսակցական համակարգի, պետությունից անկախ հասարակական կազմակերպությունների զարգացման, պայմաններ ստեղծվեցին ՋԼՄ-ների անկախ գործունեության համար:

Հայաստանում, չնայած տնտեսության ոլորտում իրականացված մի շարք սեփականաշնորհումներից հետո մասնավոր հատվածի գերակշիռ դերին, ինչպես բոլոր հետխորհրդային երկրներում, ենթադրվող շուկայական հարաբերությունները (ազատ մրցակցություն և իրավական հարաբերություններ) մենաշնորհային բնույթ ստացան: Նախկին խորհրդային դաստիարակության բյուրոկրատները, օգտվելով սեփականաշնորհման «բարիքներից», ծուլվելով նոր պետական կառույցներին, սկսեցին արգելակել շուկա-

յական հարաբերությունների ներդրումը մեր երկրում: «Չինովնիկական մասնավոր սեփականությունը երբեք չի ծնի շուկա, քանի որ ինքն էլ դրա առաջացման և աճի հիմնական սպառնալիքն ու մահացու վտանգն է» -- արդարացիորեն նկատում է Ա. Գ. Գլինչիկովան [1]: Ի հայտ եկան ավտորիտար միտումներին, ներկայացուցչական իշխանության նկատմամբ գործադիր իշխանության գերակայությանը, սովետային տնտեսության խորացմանը օժանդակող գործոններ: Հասարակության վերահսկողության բացակայության պայմաններում իշխանությունները քաղաքական, սոցիալական, վարչական ներուժը ոչ իրավաչափ օգտագործելու հնարավորություն ստացան: Այս ամենը չէր կարող ազդեցություն չունենալ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման ու զարգացման վրա:

Այնուամենայնիվ, մեր երկրում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները ձևականորեն կայացան, սակայն դրանք հաճախ իրականացնում են իրենց նշանակությանը հակասող գործառույթներ: Դրանց կայացումը, որոշակիորեն, արդիականացման արդյունք էր, մինչդեռ արդիականացման ճանապարհով քաղաքացիական հասարակություն ստեղծելու ուղին բռնաձև երկրների փորձը վկայում է, որ դրա ելքը միշտ չէ, որ պսակվում է հաջողությամբ: «Այն պետություններում, որտեղ արդիականացման և ժողովրդավարացման փորձերն անհաջողություն կրեցին (այսպես կոչված՝ «failed states»), և այն պետությունները, որոնք գրավված էին մաֆիոզ-քրեական կառույցներով («capturestates»), բարեփոխումների տապալումը պայմանավորված էր քաղաքացիական հասարակության բացակայությամբ» [2],-- գրում է Ա. Գ. Գլինչիկովան: Իհարկե, միամտություն է կարծել, թե շրջափակված հետպատերազմյան Հայաստանում քաղաքացիական հասարակությունը կարող էր արագ կայանալ, քանի որ չկայացավ շատ ավելի բարենպաստ աշխարհաքաղաքական և տնտեսական պայմաններում գտնվող երկրներում՝ Բուլղարիա, Բելառուս, Ուկրաինա, Ղազախստան:

Վ. Օսիպովը դեռևս 2000-ականների մտավախություն ուներ, որ «եթե այժմյան ընթացիկ միտումները չդարձափոխվեն, ապա քաղաքացիական հասարակությունը, որպես այդպիսին, չի կայանա, ինչը հղի է հասարակության «սոցիալական հյուսվածքի» պառակտման, համերաշխության հիմնախախտման, սոցիալական տրոհման և անոմիայի աճի ու սոցիալական կապիտալի փոշիացման վտանգով» [3]:

Հայաստանյան զարգացումները մեկուսացված չեն համաշխարհային գործընթացներից, այլ սերտորեն կապված են, մասնավորապես, համընդհանուր ժողովրդավարացման հետ, որի անդառնալի ազդեցությունը քաղաքացիական հասարակության ձևավորման համատեքստում առավել քան շոշափելի է: Ակնհայտ է, որ այսօրվա Հայաստանը 25 տարի առաջվա Հայաստանը չէ, և, օրինակ, ով ցանկություն ունի հիմնել կազմակերպություն,

ապա դա կարող է անել առանց խոչընդոտների և հեշտությամբ: Մինչդեռ «Հայաստանում այսօր գոյություն ունի քաղաքացիական հասարակություն», հարցը շարունակում է վիճելի մնալ: Շատերը այս հարցին պատասխանում են խիստ թերահավատորեն՝ նախազգուշացնելով հայկական համատեքստում այս հասկացությունից օգուտվելու զգուշավորության մասին: Մյուսները գտնում են, քաղաքացիական հասարակությունը գտնվում է անցումային, ձևավորման փուլում, և հասարակական կյանքում նրա արդյունավետության ուղղությամբ դեռ շատ անելիքներ կան: Կարծում ենք առավել իրական է և ճշմարիտ վերջին մոտեցումը այն հավելումով, որ քաղաքացիական հասարակությունն իր անցումային շրջանի կեսն հաղթահարել է և եթե վերջին մի քանի տարիների զարգացման միտումները չդարձափոխվեն, ապա մոտ ապագայում կունենանք կայացած քաղաքացիական հասարակություն:

Հայաստանը հաստատակամորեն գնում է դեպի ժողովրդավարություն (որոշակի արդյունքը ակնհայտ է), որի հաստատման ուղիներից մեկը, ինչպես նշում է Գ. Գրիգորյանը, «քաղաքացիական հասարակության կառուցումն է: Այստեղ վիթխարի անելիք ունեն հասարակական կազմակերպությունները» [4], որոնք, մտնելով այսպես կոչված «երրորդ հատվածի» կազմի մեջ, դառնում են քաղաքացիական հասարակության «հաստատուն կորիզը»: Ավելացնենք, որ հասարակության մյուս բաղադրիչներն են (բացի քաղաքացիական հասարակությունից) պետությունը (իշխանությունը) և բիզնեսը (հիմնականում՝ մասնավորը):

Խոսելով երրորդ հատվածի մասին՝ պետք է արձանագրենք, որ երկրում երրորդ հատվածի առկայությունը հատատում է, որ հասարակությունն ինչ որ չափով ղեկավարվում է ժողովրդավարական սկզբունքներով, և կախված նրանից, թե որքան է զարգացած երրորդ հատվածը, դրանով կարելի է դատել հասարակության ժողովրդավարացման աստիճանի մասին:

Փորձնական դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում երրորդ հատվածը, լինելով մարդկային գործունեության ոլորտ, միաժամանակ դարձել է տնտեսության բաղադրիչներից մեկը: Այս հետևությունը պայմանավորված է երրորդ հատվածի որոշակի մասի գործունեության հատուցելիությամբ՝ միջոների հայթայթում, աշխատակիցների վարձակալություն և այլն:

Պատմականորեն իրականությունն այնպիսին է, որ անցումային շրջանի Հայաստանում (այդ թվում՝ ԱՊՀ մյուս երկրներում) հասարակության բաղադրատարրեր՝ անկախ ժողովրդավարական պետությունը, մասնավոր բիզնեսը և հասարակական կազմակերպությունները միաժամանակ կայացան, ձևավորվեցին և զարգացան: Մինչդեռ՝ ժողովրդավարական խորը ավանդույթներ ունեցող երկրներում՝ Ֆրանսիայում, Անգլիայում և Միացյալ Նահանգներում, նախ ձևավորվել է պետությունը, այնուհետև զարգացել է մասնավոր բիզնեսը, և նոր միայն՝ հասարակական կազմակերպությունները:

Փաստորեն, պատմությանը այսպիսի զարգացումներ հայտնի չեն: Դա տեսաբանների համար մի նոր հետաքրքիր երևույթ է:

Երրորդ հատվածը ժողովրդավարության, քաղաքացիական հասարակության հիմքն է, քանզի միավորում, համաձայնեցնում և կազմակերպում է քաղաքացիների բնական ակտիվությունն ու նախաձեռնությունը հասարակական ոլորտում:

Պատմականորեն հասարակական կազմակերպությունները ձևավորվեցին որպես շարժում՝ ի պաշտպանություն մարդու իրավունքների: Քանի որ մարդու իրավունքները խախտող հիմնական սուբյեկտը պետությունն է՝ իր ուժային կառույցներով, Արևմուտքում ձևավորվեցին ոչ կառավարական կազմակերպություններ, որոնք, ինչպես արդեն նշել ենք, կոչվում են NGO-ներ: Բավական երկար ժամանակ Արևմուտքում պետական և հասարակական կառույցները հակադիր դիրքեր էին գրավում. նրանք չէին գտնվում ընդհարումների մեջ, բայց միմյանց փոխադարձաբար հակազդող ուժեր էին: 1992 թ. Կոպենհագենում կայացավ NGO-ների ներկայացուցիչների մեծ հանդիպումը, որից հետո NGO-ները ընդդիմությունից անցան պետության հետ համագործակցության:

Հայաստանում հասարակական կազմակերպությունները (այսուհետև ՀԿ) սկսել են գրանցվել 1990 թ.: Այն ժամանակ ընդամենը մեկ ՀԿ է գրանցված եղել: 1991 թ. այդ թիվը հասել է 159-ի, 1992 թ.՝ 209-ի, 2001 թ. դրանց թիվը հասել է 2557-ի: 2011թ. ԱՆ պետական ռեգիստրում գրանցված 298 նոր ՀԿ-րի հաշվարկով դրանց թիվը 01.01.12թ. դրությամբ կազմել է 5474-ը, որոնցից 1678-ը չի վերագրանցվել: 2013 թ. հունվարի 10-ի դրությամբ դրանց ընդհանուր թիվը հասել է 5766-ի [5], որը վերջին տարիներին էական փոփոխություն չի կրել:

Այս տվյալներից կարելի է եզրակացություններ անել ոչ կառավարական հատվածի և քաղաքացիական հասարակության զարգացածության աստիճանի վերաբերյալ: Իհարկե, պետականորեն գրանցում ստացած ՀԿ-ների քանակական ցուցանիշները չեն կարող երրորդ հատվածի՝ որպես քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն բաղկացուցիչ զարգացածության, ուղղակի վկայությունը լինել: Որոշ երկրներում ամեն կերպ խոչընդոտվում է նոր ՀԿ-ների բացումն ու գրանցումը. ի դեմս այդ կազմակերպությունների իշխանությունները տեսնում են զուտ ընդդիմության և վարչակարգի հակառակորդների:

Հայաստանը այս առումով գտնվում է բարվոք վիճակում: Մեր երկրում ՀԿ-ների հիմնադրման, գրանցման գործունեության հարցերը կարգավորվում են 2016 թ. Դեկտեմբերի 16-ին ընդունված «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքով [6], ըստ որի՝ կազմակերպությունների պետական գրանցման գործնթացը բավական ազատական է, զերծ քաշքշուկ-

ներից, սակայն իրականությունն այն է, որ ՀԿ-ների շարքում քիչ չեն այն կազմակերպությունները, որոնք գոյություն ունեն լոկ թղթի վրա և գործնականում ոչ մի գործունեություն չեն ծավալում: Մասնագետների կարծիքով ու փորձնական դիտարկումներից կարելի է եզրակացնել. ՀԿ-ների նվազագույնը, 30-40%-ը, ոչ մի գործունեություն չի ծավալում: Որպես կանոն՝ ակտիվ են երկրում գործող ՀԿ-ների 30-35%-ը: Ընդ որում, երկրի ՀԿ-ների գործունեության առավել նախընտրելի ոլորտը բարեգործությունն է:

ՀԿ-ների շարքում առանձին տեղ են զբաղեցնում արհմիությունները: Հանրապետությունում՝ ճյուղային արհմիությունների միավորման արդյունքում 1992 թ. հունվարի 10-ին ստեղծվել ու գործում է ՀՀ արհմիությունների կոնֆեդերացիան (ՀԱՄԿ), որն իր շարքերում 2023 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ միավորում էր 18 ճյուղային հանրապետական միություններ, 585 արհմիութենական կազմակերպություններ 194279 անդամներով: Իհարկե, արհմիությունները այլևս չունեն այն ազդեցությունը, որն ունեին խորհրդային ժամանակաշրջանում: Ո՛չ իշխանությունները, ո՛չ աշխատանքային կոլեկտիվները առանձնապես հաշվի չեն նստում արհմիութենական կոմիտեների կարծիքի հետ, որոշ դեպքերում էլ կոմիտեն ունի զուտ ձևական բնույթ: Արհմիությունները զրկվեցին հզոր ֆինանսական բազայից և ամբողջովին կորցրին վերահսկողությունն աշխատանքային կոլեկտիվների նկատմամբ, որը պայմանավորված էր նաև օրենսդրական դաշտի բացակայությամբ: Սակայն այս բացը շտկվեց 2004 թ. նոյեմբերի 9-ին, երբ ընդունվեց նոր Աշխատանքային օրենսգիրքը [7], Օրենսգիրքն արհմիություններին ընձեռել է մեծ հնարավորություններ՝ իրենց գործառույթները իրականացնելու համար (Աշխատանքային հարաբերություններում ներկայացուցչություն, աշխատողների իրավունքներ ու շահեր պաշտպանություն, կազմակերպել և գլխավորել գործադուլներ, աշխատանքային օրենսդրության կատարման նկատմամբ իրականացնել ոչ պետական վերահսկողություն և այլն): Այդուհանդերձ, արհմիություններին դեռևս բնորոշ է որոշակի անտարբերություն, որը քաղաքացիական հասարակության զարգացմանն ու կայացմանը զուգընթաց օրինաչափորեն կվերանա:

Դեռևս Ա. Գրամշինը պնդում էր, որ քաղաքացիական հասարակությունը, բացի ոչ պետական ինստիտուտներից, իր մեջ ներառում է նաև «կիսապետական, մասնակի պետական» և «հասարակության և պետության միջև միջնորդ» այնպիսի ինստիտուտներ, ինչպիսիք են դպրոցը, դատարանը, կուսակցությունները, խորհրդարանը [8]: Այս տեսանկյունից, որպես քաղաքացիական հասարակության տարր, քննարկենք կուսակցությունների և «Չորրորդ իշխանության» կայացման հարցերն ու հիմնախնդիրներն ՀՀ անցումային շրջանում:

Եթե հիմք ընդունենք ֆրանսիացի քաղաքագետ Մ. Դյուվերժեի պնդումն այն մասին, թե դեռևս 1850 թ. գործնականում աշխարհի ոչ մի երկրում,

թերևս բացի ԱՄՆ-ից, չկային քաղաքական կուսակցություններ, և ընդամենը 100 տարի հետո՝ 1950թ., կուսակցություններն արդեն քաղաքացիների՝ ընդհանուր քաղաքական շահերով միավորների, ընկերությունների հիման վրա ձևավորված կարևոր քաղաքական ինստիտուտներ են, որոնց նպատակը մեկն է՝ պայքար քաղաքական իշխանության և նրա իրականացման համար [9], ապա կուսակցություններն ունեն ընդամենը 170 տարուց քիչ ավելի պատմություն:

Հայաստանում խորհրդային միակուսակցական համակարգից հետո ձևավորվեց բազմակուսակցական համակարգ: Կուսակցությունների մեծ մասը՝ 20-ը, հիմնադրվել է 1991թ.: 2002 թ. դրանց թիվը հասավ 111-ի: 2013 թ. հունվարի 10-ի դրությամբ կուսակցությունների թիվը լուծարված և նորերի հաշվարկով՝ 77-ն էր, իսկ 2022թ. Սեպտեմբերի 11-ի դրությամբ կուսակցությունների թիվը 117-ն է, որոնցից 42-ը գրանցվել է 2018թ. հետո՝ ԱԺ արտահերթ ընտրություններին մասնակցելու համար: Հետևում է, որ կուսակցությունների գրանցման գործընթացը հատկապես ակտիվ է խորհրդարանական ընտրություններից առաջ: Այնուամենայնիվ, կուսակցությունների զգալի մասը կառուցողական ներգործություն չունի երկրի քաղաքական կյանքի վրա, դրանք նույնիսկ հայտնի չեն հասարակությանը, նպատակներն ու գաղափարները՝ նմանօրինակ:

Օրենսդրորեն բազմակուսակցությունը ՀՀ-ում սկզբնավորեց 1991թ. փետրվարի 26-ին ՀՀ Գերագույն Խորհրդի ընդունած «Հասարակական և քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքը: Մինչ այդ ստեղծված կուսակցությունները գրանցման իրավունք ստացան: Օրենքի ընդունման պահին շատ կուսակցություններ ֆինանսապես թույլ էին, չունեին տեղական կազմակերպություններ, նրանց անդամների թիվն անորոշ էր, քանի որ անդամների ճնշող մասը չունեին անդամատոմսեր, և դժվար էր կողմնորոշվել, թե ո՞վ էր աջակցում տվյալ կուսակցությանը և ո՞վ էր անդամ:

Դասական բազմակուսակցության ներքո հասկացվում է երկկուսակցական համակարգը կամ առնվազն երեք-չորս կուսակցության գործառնությունը: Կուսակցությունների ավելի մեծ քանակը դիտվում է որպես անօրինաչափություն: Մեր երկրում առաջին հերթին գործեց հասարակության ստացած ազատությունն ու անսահմանափակ հնարավորությունը՝ ստեղծելու քաղաքացիների զանազան միություններ, այդ թվում՝ քաղաքական կուսակցություններ: Հայաստանում բազմակուսակցության ձևավորմանը նպաստեց նաև հայերի հակվածությունը դեպի անհատական նախաձեռնությունը, անձնական պատվախնդրությամբ և անարխիայի որոշ տարրերով հոգեկերտվածքը:

Կուսակցությունների սովորական բաժանումն աջերի, ձախերի և կենտրոնամետների կամ պահպանողականների, ժողովրդավարների, հանրապետականների և սոցիալիստների կարելի է, բայց արդյունավետ չենք կարող

համարել, քանի որ գրանցված կուսակցություններից շատերը գոյություն ունեն միայն թղթի վրա, մյուսները բաղկացած են մեկ կամ մի քանի անդամից:

Հայաստանում գոյություն ունեն նաև կուսակցություններ, որոնք, ըստ էության, գործում են միայն ընտրություններից ընտրություն: Խորհրդարանական ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում նրանք պարզապես մի կողմ են քաշվում, մնում ստվերում: Նման կուսակցությունների գլխավոր նպատակն է՝ փորձել ընտրությունների միջոցով որոշ քանակի պատգամավորական տեղ ապահովել Ազգային ժողովում: Նրանք լրջորեն չեն զբաղվում քաղաքականությամբ, չունեն սեփական հստակ շարադրված ծրագիր, ինչպես և՛ իրենց ձևավորած ընտրազանգվածը: Դրանք բավական կարճակյաց, ամբոխավարական միտվածությամբ, մի քանի տասնյակ մարդուց բաղկացած կուսակցություններ են, ունակ են գնալու ցանկացած շահավետ պայմանավորվածության կամ գաղտնի համաձայնության, միայն թե հասնեն իրենց նեղ, խմբակային նպատակներին: Պարզ է, այսպիսի կուսակցություններն ապագա չունեն: Թեմատիկ հետաքրքրությունից միտված, ավելացնենք, որ հարցման ենթարկված, քաղաքականդաշտում առավել լակտիվ 26 կուսակցություն իր ծրագրային հիմնախնդիրներից մեկը համարում է քաղաքացիական հասարակության ձևավորումն ու զարգացումը [10]:

Իսկ հայկական մամուլը, որպես իշխանություն, դեռևս չի կայացել: Այս հետևությունը բխում է այն պարզ իրողությունից, որ երկրում բնակչության գերակշիռ մասը թերթ չի կարդում: Բայց կա ևս մեկ պատճառ՝ միջազգային զանգվածային լրատվության միջոցների հետ համագործակցության բացակայությունը: Ուժեղ մամուլ, ուժեղ լրագրողներ կհայտնվեն միայն այն դեպքում, երբ նրանք դուրս գան երկրի սահմաններից և սկսեն համագործակցել միջազգային զանգվածային լրատվական միջոցների հետ: Այդպես է տեղի ունենում շատ ոլորտներում, այդ թվում և գիտության մեջ:

Անցումային շրջանում ԶԼՄ-ների զարգացման պատմությունը կարելի է բաժանել երեք փուլի: Առաջինը անցած դարի 80-ական թվականների վերջն է մինչև 1991 թ., երբ «Ղարաբաղյան շարժման սկսվելու հետ մեկտեղ տեղի ունեցավ ինքնահրատարակչական ակտիվության բռնկում: Հենց դա դարձավ անկախ մամուլի յուրատեսակ սաղմը, որն ավելի ուշ, երկրի քաղաքական իրավիճակի փոփոխմանը համաչափ, փոխակերպվեց՝ պաշտոնաթերթերի: Այս գործընթացին նպաստեց օրենսդրորեն թույլատրելի, 1000 օրինակը չգերազանցող թերթերի, ամսագրերի հրատարակումը առանց Արդարադատության նախարարությունում գրանցվելու:

1991 թ. անկախ Հայաստանում ընդունվեց մամուլի մասին նոր օրենք, ըստ որի 100-ից ավելի տպաքանակով ԶԼՄ-ները պարտադիր պետք է գրանցվեին Արդարադատության նախարարությունում: Նոր օրենքի ընդունումով սկսվեց անկախ ԶԼՄ-ների զարգացման երկրորդ փուլը՝ 1991-1994 թթ.: Այս փուլը

բնութագրվում է նրանով, որ էներգետիկ ճգնաժամի, սղաճի, շրջափակման պատճառով հրատարակչությունների տպաքանակը կտրուկ կրճատվեց, շատ թերթեր փակվեցին, բնակչության վճարունակությունը նվազեց մի քանի անգամ: Տպագիր արտադրանքի ինքնարժեքն այնքան աճեց, որ ոչ մի թերթ չէր կարողանում ինքնաձախսաձածկման սկզբունքով աշխատել: Ճիշտ է, թերթի գինը բարձր չէր (100-150 դրամ), բայց բնակչության գնողունակությունը լրատվական միջոցների նկատմամբ էլ ավելի ցածր էր:

Երրորդ փուլը սկսվում է 1994 թ. և ունի կայուն զարգացում: Այսօր մամուլի ներկայացուցիչները գիտեն, որ առանց հովանավորների ու ֆինանսավորման արտաքին աղբյուրների ոչ մի թերթ գոյատևել չի կարող: Խմբագրությունները խոստովանում են, որ եկամտաբերության և ինքնաձախսաձածկման վրա հույս դնել չի կարելի:

Դոնորների օգնության ակնկալիքը բերում է այդ աղբյուրներից ֆինանսական կախվածության: Հաճախ արտաքին ֆինանսավորման աղբյուրի դերում հանդես են գալիս կուսակցությունները: Արդյունքում՝ կարճ ժամանակահատվածում Հայաստանում հայտնվեց կուսակցաթերթերի մի հսկայական քանակություն՝ լույս տեսնելու ձգված պարբերականությամբ: Դրանցից շատերը երկու-երեք անգամ թողարկվելուց հետո այլևս լույս չտեսան: Տեղերում թերթերի պարբերականությունը ցածր էր՝ շաբաթական մեկ անգամ: Հետագայում էլ թերթերի քանակական հաստատունությունը էական փոփոխություն չկրեց: Մամուլի ազատությամբ և կուսակցությունների ծննդով հրահրված թերթային իրարանցումը ներկայումս հանդարտվել է, մասամբ էլ փոխադրվել էլեկտրոնային ՁԼՄ-ների և համացանցային կայքերի ոլորտ:

ՁԼՄ-ների այսպիսի բուռն զարգացումը հաստատում է, որ ժողովրդավարական բոլոր ձեռքբերումներից մարդիկ ամենաշատը գնահատեցին խոսքի ազատությունն ու մամուլի ազատությունը: Ինչպես նշում է Գ. Պողոսյանը. «Դա նոր ժողովրդավարական կարգերի ամենաապշեցուցիչ և անվիճելի նվաճումներից է»: Խոսքի ազատությունը վերածվեց խոսքի անսահմանափակ հնարավորության՝ հրապարակավ ու անպատիժ վարկաբեկելու յուրաքանչյուրի՝ անկախ պաշտոնից ու հասարակական դիրքից: Սակայն շուտով այս սկզբնական խառնաշփոթը վերացավ: Դրանում մեծ դեր խաղաց լրատվամիջոցների գործունեությունը կարգավորող ժամա-նակակից օրենսդրության ստեղծումը: Սակայն մասնավոր ՁԼՄ-ներն իրենց սոցիալական գործառույթը, կարելի է ասել, կատարեցին. արթնացրին հասարակությանը բազմամյա խորհրդային նիրհից և նոր շունչ հաղորդեցին հասարակական գիտակցությանը: Համաշխարհային հեռուստատեսությունը՝ արբանյակային ավեհավաքների և կաբելային կապի շնորհիվ, հասանելի դարձավ բոլորին: Հայկական սոցիումը միացավ համընդհանուր տեղեկատվական դաշտին: Այդ գործընթացը հեշտ չընթացավ, բայց այն ի վերջո կայացավ:

2012 թ. փետրվարի 2-ի դրությամբ ՀՀ Արդարադատության նախարարությունում գրանցված էին 1938 ՁԼՄ, 219 ազգային և տեղական հեռուստաընկերություն, շուրջ յոթ տասնյակ FM և այլ ռադիոկայաններ և 34 լրատվական գործակալություն, որոնց քանակը հետագա տարիներին էականորեն չի փոխվել: Նկատենք, որ ՁԼՄ-ների ճնշող մեծամասնությունը մասնավոր ընկերություններ են, և դրանցից մի քանիսն են է կենտրոնական իշխանության պաշտոնական հենարանը:

Հանրապետությունում գործում են լրագրողական մի քանի միավորումներ՝ Հայաստանի լրագրողների միությունը, Երևանի մամլո ակումբը և ուրիշներ, բայց դրանք հազվադեպ դեպքերում են միավորում իրենց ջանքերը, ինչպես եղավ հասարակական հեռուստատեսության մասին նոր օրենքի քննարկման ընթացքում:

Ըստ Օրբելի-Վերլուծական-հետազոտական կենտրոնի տվյալների՝ Հայաստանում 2021թ դրությամբ համացանցից օգտվել է չափահաս բնակչության չնչին մասը:

Տպագիր ՁԼՄ-ների մշտական ընթերցողական լսարանը Հայաստանի Հանրապետությունում զգալիորեն կրճատվել է: Դրա գլխավոր պատճառները թերթերի թանկությունն է բնակչության մեծամասնության համար և անվստահությունը: Սրանք են մատնանշել առաջին դեպքում՝ գրեթե բոլոր հարցվողները, երկրորդ դեպքում՝ հարցվողների քառորդ մասը: Հատկապես տպագիր ՁԼՄ-ներն են ամենից շատ կորցրել վստահությունը բնակչության աչքում: Մատնանշված պատճառները վերջին տարիներին փոփոխություն չեն կրել:

Այնուամենայնիվ, ՁԼՄ-ները, իրենց թերություններով ու արժանիքներով հանդերձ, էական ազդեցություն ունեցան և շարունակում են ունենալ անցումային շրջանի քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարության ձևավորման ու զարգացման վրա:

Գրականություն

1. «Вопросы Философии», РАН. М., Наука, 2000., N 1, с.30.
2. Глинчикова А. Г. Трансформации в современной цивилизации: постиндустриальное и «пост экономическое» общество//Вопросы философии. 2000. № 1. с. 3–32.
3. «Вопросы Философии», РАН. М., Наука, 2000., N 1, с.61.
4. Глобализация и демократия: соперники или союзники. Ереван, Изд-во. Асохик..с. 182:
5. Գրիգորյան Գ. Անցումային շրջանի ժողովրդավարությունը. առանձնահատկություններ, խոչընդոտներ, հեռանկարներ: Եր.: Ասողիկ, 2005, էջ 71:
6. Անցումային շրջան. Քաղաքացիական հասարակությունը և ժողովրդավարության կառուցման հարցերը, (81-89էջեր): Գլ.խմբ. Զ. Հասրաթյան: Եր.: Ասողիկ, 2006, էջ 89:
7. Gramsci A. Note sul Machiavelli, sulla politica sullo stato moderno. Roma, 1977,

pp. 155 -156. (77)

8. Дюверже М. Политические партии. Пер. с фр. Л. Зиминной. 4-е изд. М., Ак. проект, 2000, с. 21. (78).
9. Средства массовой информации Армении. Общественная организация “ТИМ. Под общей редакцией А. Темуряна. Ереван. Типография ‘Периодика’. 1996, с. 7.
10. Poghosyan G. Assessment of the results of independence.-10 Years of Independence and Transition in Armenia, UNDP, Armenia, 2001, p. 32: Error! Hyperlink reference not valid..

ПЕРЕХОДНОЙ ПЕРИОД. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Гамлет Степаням

Ереванский университет «Айбусак»

В статье даны особенности формирования и развития институтов гражданского общества в переходной период после развала СССР. В частности, рассмотрены особенности формирования и развития партии, профсоюзы, пресса и СМИ в условиях не-зависимости.

Ключевые слова. Гражданское общество, партии, профсоюзы, пресса, СМИ, де-мократия, переходной период.

TRANSITIONAL PERIOD. FEATURES OF CIVIL SOCIETY FORMATION

Hamlet Stepanyan

Yerevan Haybusak University

Experimental observations show that the third sector in Armenia, being a sphere of human activity, has simultaneously become one of the components of the economy. This consequence is due to the compensability of certain parts of the activities of the third sector: fundraising, hiring of employees, etc.

Historically, the reality is that in the transition period in Armenia (including other CIS countries) the constituent elements of society - the independent democratic state, private business, and public organizations were established, formed, and developed at the same time. Meanwhile, in countries with deep democratic traditions - France, England, and the United States - the state was formed first, then private business developed, and then only public organizations. History does not know such developments. It is an interesting new phenomenon

ԵՀՀ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ, հատոր 10, 2024

for theorists.

The characteristics of the institutional development of the civil society in the transitional period after the collapse of the USSR are given. In particular, the features of form-ing, developing, and establishing public organizations, parties, trade unions, and free press in conditions of independence are shown.

Keywords: civil society, parties, trade unions, press, media, democracy, transition period.